

CALIGRAFIA JAPONEZĂ ÎN CONTEMPORANEITATE: VALOAREA UNEI OPERE CALIGRAFICE ÎN ERA DIGITALĂ

IOANA-CILIANA TUDORICĂ

Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca

ioana.tudorica@ubbcluj.ro

ORCID: 0000-0002-1381-4412

DOI: 10.2478/sacc-2026-0011

Title: Japanese Calligraphy in the Contemporary Times: the Value of a Calligraphic Work in the Digital Era

Abstract: As more and more fields face several challenges in contemporary times with the rise of artificial intelligence, Japanese calligraphy *shodō* is at an impasse. However, being a traditional art that managed to reinvent itself several times throughout history in order to remain relevant, *shodō*'s flexibility has the potential to evolve concomitantly with modern ways of creating art. This article will emphasize what constitutes the value of a calligraphic work in the modern day through case studies based on pop culture media and images generated by AI. Firstly, the research will indicate what makes a calligraphic work valuable by examining a scene from the *manga Barakamon*. Ultimately, these elements will be used in analysing three calligraphic works of the logogram 葉 (*ha*, “leaf”): two of them generated by Claude and ChatGPT and the third one created by the contemporary Romanian calligrapher Rodica Frențiu.

Keywords: *Japanese calligraphy; shodō; Japanese studies; artificial intelligence;*

Introducere

Era modernă aduce noi provocări pentru specialiști în viața de zi cu zi, îndeosebi pentru cei care activează în domeniul artistic. În ceea ce privește limba și cultura japoneză, deși inteligența artificială poate deveni un auxiliar util în fixarea anumitor noțiuni ale limbii japoneze scrise, în ceea ce privește artele tradiționale, precum caligrafia, impactul inteligenței artificiale rămâne disputat. Pe măsură ce fiecare domeniu devine din ce în ce mai influențat de tehnologie și inteligența artificială, *shodō*, asemeni multor altor arte tradiționale, se confruntă cu noi provocări.

Caligrafia japoneză, deși este o artă veche de secole, a reușit să rămână relevantă chiar și în contemporaneitate, devenind un subiect de discuție în cultura pop, în serii de benzi desenate *manga* sau desene animate *anime*, dar și în zona marketingului, deoarece evocă un aspect tradițional. Astfel, acest articol va ilustra modul în care caligrafia japoneză *shodō* reușește să se integreze în viața contemporană și care sunt provocările și oportunitățile aduse de cultura pop și inteligența artificială în acest domeniu.

Caligrafia japoneză s-a dezvoltat în paralel cu scrierea japoneză, începând odată cu împrumutul caracterelor *kanji* din China în secolul al V-lea¹. Astfel, devine evidentă legătura strânsă dintre caligrafie și scrierea cu logogramele chinezești. De-a lungul anilor însă, pe măsură ce scrierea japoneză a început să se diferențieze de cea chinezească, caligrafia japoneză a reușit să își însușească un stil propriu, unic, prin îmbinarea tehnicilor de scriere chinezească cu tehnici de scriere a silabarelor native *kana*.

Pentru a înțelege dificultățile caligrafiei în era digitală, este important să clarificăm ce înseamnă și ce presupune, de fapt, caligrafia japoneză. În limba japoneză există mai multe variante lexicale care pot însemna „caligrafie”, prima ediție a dicționarului englez-japonez *Genius* oferind trei dintre acestea: *hisseki* (筆跡), *shohō* (書法) și *shodō* (書道).² Conform definiției oferite de dicționarul *Kōjien*³, cuvântul *hisseki* se referă, mai degrabă, la scrierea de mână a unei persoane, indiferent de aspectul ei estetic, iar sensul cuvântului *shohō* (書法) este legat de modul corect de a scrie o logogramă și de a fi aceasta proporționată sau scrisă pentru a atinge un anumit grad de armonie din punct de vedere vizual.⁴

Termenul care va constitui centrul atenției noastre este *shodō*, alcătuit din logograma rădăcinii verbului *kaku* (書く), „a scrie” și *michi* (道), „drum”. În *Kōjien*,⁵ caligrafia *shodō* este definită ca fiind „Arta de a scrie litere cu îndemănare folosind pensula” (t.n., în original: 毛筆を用いて文字を巧みに書く術). Important în această definiție este cuvântul *jutsu* (術), cu semnificația de „artă”, „meșteșug”, întrucât termenul menționat devine distinctiv față de cei doi prezenți anterior (*hisseki* și *shohō*) prin faptul că nu desemnează doar actul de „a scrie”, ci și modul în care această activitate devine o artă independentă, circumscrisă artelor tradiționale japoneze.

În cea de-a cincea ediție a dicționarului *Genius*, alături de cuvintele menționate anterior, apar doi noi termeni care s-ar traduce prin cuvântul „caligrafie”: *karigurafti* (カリグラフィ) și *shūji* (習字).⁶ Termenul *karigurafti* este scris folosind silabarul *katakana*, indicând faptul că este un cuvânt neologic *gairaigo* (外来語), împrumutat din limba engleză („calligraphy”). Acesta desemnează o „tehnică tradițională occidentală de a scrie frumos alfabetul” (t.n., în original: アルファベットを美しく書く、西洋の伝統的な技術です),⁷ făcând trimitere mai degrabă la tehnici occidentale de scriere. Cuvântul *shūji* definește studiul logogramelor și al caracterelor cu ajutorul pensulei și hârtiei,⁸ având un rol pur educativ. În caligrafia *shūji* este riguros respectată ordinea trășăturilor, iar aspectul logogramei trebuie să fie similar cu modelul de unde se inspiră învățăcelul (de cele mai multe ori, modelul fiind oferit de un maestru caligraf sau de un profesor),

¹ H.E. Davey, 2015, *The Japanese Way of the Artist*, Michi Publishing, California, p. 217.

² Koinshi Tomoshichi, *Jiniasu eiwa jiten*, Ed. 1, Taishūkan Shoten, Tokyo, 1988, p. 239.

³ Izuru Shinmura, *Kōjien*, Ed. a II-a, Iwanami shoten, Tokyo, 2008, p.1867.

⁴ *Ibidem*, p. 1125.

⁵ *Ibidem*, p. 1123.

⁶ Koinshi Tomoshichi, *Jiniasu eiwa jiten*, Ed. 1, Taishūkan Shoten, Tokyo, 1988, p. 241.

⁷ Yumeko Sodate, *Fudekaki no karigurafti*, Nichibou, Tokyo, 2010, p. 4; t.n.

⁸ Izuru Shinmura, *Kōjien*, Ed. a II-a, Iwanami shoten, Tokyo, 2008, p.1047.

acesta neputând să dea frâu liber imaginației. *Shūji* este primul pas spre învățarea și stăpânirea *shodō*, fără de care nu poate fi bine asimilat modul în care sunt scrise și percepute logogramele. Un alt termen, care a dobândit popularitate în perioada postbelică,⁹ este *sho* (書). Constând în logograma care redă rădăcina verbului *kaku* („a scrie”, 書く), termenul dobândește semnificația generală de „scriere”. Utilizat adeseori pentru a face trimitere la lucrările caligrafice avangardiste, care testează limitele legăturii dintre imagine și cuvânt, acest termen nu va fi folosit în această cercetare, întrucât scopul este acela de a aduce în prim-plan caligrafia japoneză ca artă, plecând de la formele sale tradiționale.

Cuvântul *shodō* (書道) devine astfel singurul termen care reușește să înglobeze scrierea ca artă pe arhipelagul nipon pe parcursul mai multor secole, nu doar în modernitate și contemporaneitate, motiv pentru care caligrafia *shodō* va fi principalul tip de caligrafie analizată în acest articol.

Caligrafia în cultura pop: problema autenticității unei lucrări *shodō* evocată de *manga Barakamon*

Având în vedere nu doar statutul *shodō* de artă tradițională consacrată, ci și originile acesteia, de-a lungul anilor, chiar și înainte de dezvoltarea inteligenței artificiale, s-a pus problema elementelor care conferă valoare și unicitate unei opere caligrafice. Pentru a putea analiza acest aspect, acest articol va analiza o scenă dintr-o bandă desenată japoneză numită *Barakamon*.

Una dintre cele mai cunoscute serii japoneze axate pe arta scrierii este *Barakamon*, această *manga* fiind publicată în perioada 2013-2018. *Barakamon* trasează povestea modului în care schimbările din viața unui om sunt reflectate în caligrafie, ilustrând zicătoarea care definește *shodō*, *Sho wa hito nari* („Scrierea devine omul”, având semnificația: „Caligrafia devine expresie a personalității omului”, 書は人なり).¹⁰ Caligrafia ca expresie a sinelui devine un subiect de interes în media, seria *Barakamon* ilustrând modul în care odată cu schimbarea percepției asupra lumii a protagonistului, stilul personal de caligrafie evoluează în pas cu noua dimensiune interioară dezvăluită, ajutându-l să se descopere.

Personajul principal, Seishū Handa, este un caligraf care a trăit experiența eșecului din punct de vedere profesional când, în timpul unei expoziții, directorul acesteia îi critică stilul conformist de caligrafie, fapt ce îl determină pe personajul principal să îl lovească pe director într-un moment de furie. Ca urmare a acestor evenimente, Seishū este nevoit să petreacă o bună perioadă de timp pe Insulele Gotō, unde cei apropiați speră ca acesta să reușească să-și regăsească echilibrul interior. Povestea se axează pe viața de zi cu zi a acestuia și pe interacțiunile dintre personaj și locuitori, îndeosebi dintre Seishū și energica copilă Naru Kotoishi (spre care face aluzie titlul seriei), reușind să schițeze, printr-o atmosferă caldă, traseul către sine și găsirea stilului propriu de scriere. Pe măsură ce Seishū se regăsește și

⁹ Eugenia Bogdanova-Kummer, *Bokujinkai. Japanese calligraphy and the Postwar Avant-Garde*, Brill, Leiden-Boston, 2020, p. 9.

¹⁰ Rodica Frențiu, *Caligrafia japoneză în memoria clipei*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2021, p. 16.

redescoperă lucrurile și valorile importante pentru el, stilul de caligrafie, criticat în trecut ca fiind „asemeni unui model dintr-un manual” (en: „textbook-style”),¹¹ evoluează, reflectând modificările din viața și modul în care perspectiva acestuia asupra lumii se schimbă. Cititorul este cufundat în drumul parcurs de Seishū Handa, trăind împreună cu acesta evoluția de la o scriere caligrafică riguroasă, orientată spre câștigarea de premii, spre practicarea caligrafiei doar pentru că actul scrierii este un prilej de bucurie pentru acesta și îi permite să immortalizeze momente și amintiri prețioase.

Încă de la începutul seriei *manga*, este tratată, prin prisma diferenței dintre caligrafia ca exercițiu al scrierii cu pensula și caligrafia ca artă, problema elementului care transformă o simplă lucrare scrisă într-o lucrare caligrafică excepțională. Tamako Arai, o localnică care dorește să devină artist *manga*, având astfel experiență creativă, scrie *dame ningen* („om bun de nimic” ダメ人間) cu pensula, iar prietena sa, Miwa Yamamura și Naru Kotoishi (fetița de 6 ani), văzând forma echilibrată a caracterelor care au fost scrise rapid, dintr-o singură încercare, ajung la concluzia că oricine poate face caligrafie. Deranjat de această afirmație, Seishū rescrie în mod caligrafic aceleași cuvinte, lăsându-le pe cele trei fete uimite. Privind lucrarea, acestea sunt convinse că varianta scrisă de maestrul caligraf este cu siguranță mai bună, dar nu își pot explica cu exactitate de ce sunt sigure de acest lucru.

Fig. 1. ダメ人間 (*dame ningen*, „om bun de nimic”) scris de Tamako Arai

Sursa: Satsuki Yoshino, *Barakamon*, vol. 1, Yen Press, New York, 2014p. 120

Fig. 2. ダメ人間 (*dame ningen*, „om bun de nimic”) scris de Seishū Handa

Sursa: Satsuki Yoshino, *Barakamon*, vol. 1, Yen Press, New York, 2014, p. 121

¹¹ Satsuki Yoshino, *Barakamon*, vol. 1, Yen Press, New York, 2014, p. 11.

Episodul aduce în discuție o importantă problemă a caligrafiei *shodō*, îndeosebi în prezent, când inteligența artificială poate permite oricui să creeze artă în câteva secunde: care este diferența dintre o lucrare excepțională și una mediocră sau chiar nesatisfăcătoare? Adeseori este dificil de spus cu precizie ce este frapant într-o operă caligrafică de excepție, receptorul fiind captivat de mișcarea dinamică a liniei și de povestea pe care aceasta o conturează, fără a putea explica această atracție. Admirând rezultatul final, receptorul de multe ori nu este imediat conștient de anii care au făcut posibilă scrierea armonioasă pe care o are în fața ochilor, determinându-l în unele cazuri să minimizeze efortul și exercițiul necesare pentru stăpânirea artei scrierii.

În încercarea de a defini ceea ce face aprecierea caligrafiei un proces plăcut, Barnet și Burto identifică trei arii: recunoașterea formelor, „aura” lucrării și estetica lucrării ca produs finit.¹² Deși caligrafia nu este un act mimetic, adeseori receptorul, prin abilitatea sa de a se transpune în lucrarea admirată, observă diverse forme care pot face un caracter să pară „uscat” (*dry*) sau „furios” (*angry*).¹³ Acest lucru este dat de vitalitatea liniei, act creativ al scrierii care stârnește la rândul său creativitatea privitorului. „Aura” lucrării este bazată pe conceptul definit de Walter Benjamin, punând accentul pe importanța personală pe care o lucrare caligrafică o poate avea pentru receptor, acesta reușind în unele cazuri să confere o valoare personală nemărginită chiar și obiectelor aparent obișnuite.¹⁴ Estetica lucrării ca produs finit cuprinde opera caligrafică ca un tot unitar, modul în care caracterele sunt formate, legătura dintre acestea și felul în care sunt armonizate cu mediumul pe care este scris.¹⁵

În mod similar, în ceea ce privește caligrafia chineză, artă care a stat la baza *shodō*, Chen Tingyou identifică trei arii importante: frumusețea trăsăturilor, frumusețea compoziției și frumusețea lucrării ca întreg.¹⁶ Cele trei categorii sunt similare cu elementele identificate de Barnet și Burto, frumusețea caracterelor scrise fiind dată de vigoarea trăsăturilor¹⁷ similar cu modul în care formele identificate de receptor au capacitatea de a îl antrena în procesul interpretativ și de a descoperi „aura” operei caligrafice. Astfel, o linie lipsită de vigoare nu va avea abilitatea de a transpune receptorul în lucrarea admirată. Frumusețea compoziției caracterelor este similară cu ceea ce Barnet și Burto identificau în ultima categorie, aceasta accentuând importanța compoziției arhitecturale a caracterelor. Pentru a atinge frumusețea formei, caracterele trebuie să fie drepte și egale ca dimensiuni, bine echilibrate, neuniforme pentru a nu crea redundanță (de exemplu, cele trei trăsături componente ale cifrei „trei” au dimensiuni diferite, în ciuda faptului că sunt, în mod esențial, trei linii orizontale: 三), coerente și dinamice.¹⁸ Ultimele categorii

¹² Sylvan Barnet și William Burto, „Some Thoughts on Shodō: the Way of Writing”, în Miyeko Murase, *The Written Image*, The Metropolitan Museum of Art, New York, pp. 34-35.

¹³ *Ibidem*, pp. 34-35.

¹⁴ *Ibidem*, p. 34.

¹⁵ *Ibidem*, p. 35.

¹⁶ Chen Tingyou, *Chinese Calligraphy*, China Intercontinental Press, 2003, pp. 43-48.

¹⁷ *Ibidem*, pp. 43-44.

¹⁸ *Ibidem*, pp. 47-52.

se suprapun atât pentru Tingyou cât și pentru Barnet și Burto, aceștia subliniind importanța caligrafiei nu ca elemente componente separate, ci ca ansamblu de elemente care necesită actul interpretativ al receptorului.

Pentru a putea echilibra aceste elemente, caligraful trebuie să exerseze zilnic, inițial imitând operele marilor maeștri, analizând tehnica acestora, diferențele între diversele stiluri de scriere și încercând să găsească un ritm potrivit stilului de scriere.¹⁹ Anii de exercițiu îi permit maestrului să stăpânească regulile scrierii și, ulterior, să meargă dincolo de acestea, creând opere valoroase pentru abilitatea acestora de a reflecta personalitatea caligrafului.²⁰ Cunoștințele profunde ale artei, ale clasicilor și ale istoriei caligrafiei pe care le deține maestrul uneori nu vor fi identificate încă de la o primă vedere, însă acestea sunt fundația pe care întreaga operă caligrafică este creată.

Analizând cele două variante ale scrierii *dame ningen* exemplificate mai sus, prima variantă realizată de Tamako Arai și cea de-a doua de Seishū Handa, elementele care, în termenii descriși de Barnet, Burto și Tingyou, conferă valoare unei opere caligrafice, devin un instrument eficient în explicarea motivului pentru care cele trei fete au ajuns simultan la concluzia că varianta scrisă de Seishū este „uimitoare” (en: „amazin’ ”).²¹

Analizând cele două lucrări, chiar și pentru un receptor neavizat, devine puternic vizibil ritmul interior al lucrării realizate de Seishū Handa. În timp ce liniile componente ale caracterelor realizate de Tamako sunt nesigure, observându-se tremurul pensulei, îndeosebi la finalul ultimei trăsături a logogramei 人, trăsăturile realizate de Seishū sunt precise și clare. În mod similar, finalul trăsăturii șase a logogramei 間 este nesigură, perturbând echilibrul compoziției caracterului. Acest tremur lipsește din varianta scrisă de Seishū, liniile trasate de acesta fiind definite de siguranță și fermitate. Experiența maestrului caligraf este dată de abilitatea acestuia de a ghida linia cu precizie și de a folosi tehnici avansate care lipsesc din lucrarea realizată de Tamako. Un astfel de exemplu îl reprezintă modul în care manevrarea pensulei permite albului hârtiei să fie vizibil chiar și în interiorul unei linii, conferind trăsăturilor tridimensionalitate. Acestea îi permit receptorului să observe fiecare mișcare a pensulei pe hârtie, retrăind actul creativ al scrierii lucrării caligrafice.

Un element esențial pentru caligrafie îl reprezintă echilibrul dintre urmele de tuș și spațiul alb (*yohaku*) care le înconjoară. Spațiul alb în *shodō* este unul activ,²² albul și negrul coexistând în armonie și complimentându-se unul pe celălalt. Astfel, cele două trebuie echilibrate în așa fel încât atenția receptorului să nu fie frapată în mod excesiv de niciunul, însă, în cazul lucrării realizate de Tamako, spațiul alb pare să absoarbă caracterele timid trasate, distanța dintre logograme fiind prea

¹⁹ Christine, Flint Sato, *Japanese Calligraphy. The Art of Line & Space*, Kaifusha, Osaka, 1999, p. 36.

²⁰ Sylvan Barnet și William Burto, „Some Thoughts on Shodō: the Way of Writing”, în Miyeko Murase, *The Written Image*, The Metropolitan Museum of Art, New York, p. 30.

²¹ Satsuki Yoshino, *Barakamon*, vol. 1, Yen Press, New York, 2014, p. 121.

²² Rodica Frențiu, *Caligrafia japoneză în memoria clipei*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2021, p. 59.

amplă, alterând estetica lucrării ca produs finit în clasificarea propusă de Barnett și Burto sau frumusețea lucrării ca întreg în termenii lui Tingyou. În cazul lucrării realizate de Seishū însă, *yohaku* scoate în evidență ritmul alert al liniei tușului, amplificând vigoarea caracterelor scrise. Dinamismul trăsăturilor și echilibrul asimetric al caracterelor oferă tridimensionalitate lucrării lui Seishū, contrastând cu scrierea unidimensională realizată de Tamako. Deși Tamako este un artist bun, exersând pentru a deveni creator de *manga*, experiența în desen nu este suficientă pentru a stăpâni *shodō* în absența exercițiului, *Barakamon* reușind să problematizeze într-o manieră comică ceea ce conferă valoare unei lucrări caligrafice.

Abilitatea de a descoperi detaliile care deosebesc o lucrare caligrafică excepțională de un exercițiu al scrierii se clădește în timp, asemeni abilității de a scrie astfel de lucrări de impact. Acest lucru nu neagă însă importanța elementelor care construiesc opera caligrafică și care dau vitalitate liniei, *shodō* fiind o modalitate de expresie a sinelui prin intermediul cuvântului și a normelor de scriere consacrate. Afectiunea pe care caligraful o pune în urmele de tuș provine din trei surse: caracterul, cunoștințele și sentimentele acestuia,²³ dedicația și pasiunea lui Seishū Handa devenind vizibile prin lucrarea realizată, în ciuda conținutului hazliu al componentei lingvistice.

***Shodō* și inteligența artificială: provocări și oportunități**

Episodul descris mai sus poate explica relația autohtonă dintre latura tradițională a caligrafiei japoneze și tehnicile moderne de a crea, îndeosebi utilizând inteligența artificială. Pentru a dovedi acest lucru, în continuare această cercetare va evidenția două imagini generate de platforme AI, care vor fi ulterior comparate cu o lucrare creată de un maestru caligraf contemporan. Alegerea celor două platforme de inteligență artificială a fost făcută prin intermediul criteriului accesibilității pentru publicul larg. Fiind două dintre cele mai utilizate platforme AI, ChatGPT și Claude vor fi utilizate pentru a evidenția câteva dintre provocările, dar și oportunitățile, aduse de inteligența artificială domeniului caligrafiei.

Preocuparea față de transpunerea caligrafiei în formă digitală a început încă din primii ani ai revoluției tehnologice, întrucât cercetători au încercat să descopere cea mai eficientă metodă de a reda printr-un font modalitățile de scriere a logogramelor în așa fel încât să reflecte scrierea caligrafică. În 1996, T. Yamasaki și T. Hattori²⁴ au dovedit că scrierea digitală poate urmări trasarea naturală a trăsăturilor fiecărei logograme pentru a reda un font cât mai similar cu scrierea naturală. De-a lungul timpului, tehnologia a avansat atât de mult încât în prezent există fonturi care imită cu succes scrierea cu pensula, chiar și într-un mod care amintește de scrierea caligrafică.

²³ Chen Tingyou, *Chinese Calligraphy*, China Intercontinental Press, 2003, p. 66.

²⁴ T. Yamasaki și T. Hattori, „Computer calligraphy-brush written Kanji formation based on the brush-touch movement” în 1996 IEEE International Conference on Systems, Man and Cybernetics. *Information Intelligence and Systems* (Cat. No.96CH35929), Beijing, China, vol. 3, pp. 736-1741, 1996.

Reflectarea modului în care pensula s-a mișcat pe hârtie reprezintă însăși esența scrierii caligrafice, întrucât este un aspect pe care doar această artă îl posedă. Deoarece ordinea trăsăturilor este foarte importantă în scrierea *kanji*, în momentul în care publicul observă o operă caligrafică acesta poate intui modul în care pensula maestrului caligraf s-a mișcat pe hârtie. În caligrafie, deși la finalizarea scrierii unei trăsături maestrul ridică pensula de pe hârtie, mâna acestuia trasează în aer o linie care conectează linia scrisă anterior cu cea care urmează să fie scrisă. Astfel, în *shodō*, pot fi identificate două tipuri de mișcare: mișcarea *văzută* și mișcarea *simțită*.²⁵ Mișcarea *văzută* este cea care dă naștere urmelor negre de tuș, pe când mișcarea *simțită* este percepută în spațiul alb dintre caracterele caligrafiate, receptorul reușind astfel să observe fiecare acțiune care a dus la crearea lucrării caligrafice. Acest proces al urmăririi fiecărei mișcări în absența acesteia, privitorul reușind astfel să re trăiască actul artistic este esența aprecierii caligrafice,²⁶ o caracteristică specifică *shodō* care nu poate fi observată în cazul altor arte. Abilitatea *shodō* de a face privitorul să re trăiască actul fizic al creării caracterelor este esența aprecierii caligrafiei²⁷ și o modalitate prin care maestrul caligraf și receptorul rămân într-un dialog deschis, în care caligraful pune la dispoziție publicului frânturi de experiență și cunoștințe proprii.

Mai mult, fiecare lucrare caligrafică trebuie scrisă într-o singură sesiune, iar maestrul caligraf trebuie să rămână concentrat din momentul în care ia pensula în mână, până când va finaliza actul scrierii. Odată ce maestrul caligraf a terminat de scris o lucrare, acesta nu mai poate reveni asupra liniilor trasate, considerându-se un sacrilegiu să revină și să retușeze lucrarea. Mai mult, orice corectură, indiferent de cât de minoră, va deveni evidentă,²⁸ iar actul de a retușa va perturba echilibrul interior al operei caligrafice și va elimina factorul de autenticitate pe care aceasta îl posedă. Fiecare intervenție, fiecare greșeală va rămâne „dureros de vizibilă, expusă în așa fel încât toată lumea să o poată vedea”(en: „painfully visible for all the world to see”).²⁹ Stăpânirea artei caligrafiei poate necesita, așadar, ani de exercițiu, până când coordonarea dintre mișcarea corpului și gânduri va deveni fluentă și armonioasă.

Pentru a evidenția modul în care este utilizat și adaptat modelul artei tradiționale în generarea cu ajutorul inteligenței artificiale a unei imagini care să imite *shodō*, în continuare articolul va prezenta două exemple. Mai jos se pot observa cele două imagini generate prin intermediul inteligenței artificiale:

²⁵ Rodica Frențiu, *Caligrafia japoneză în memoria clipei*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2021, p. 56.

Kyuyoh Ishikawa, Taction. *The Drama of the Stylus in Oriental Calligraphy*, International House of Japan, Tokyo, 2011, p. 228).

²⁶ Kyuyoh Ishikawa, Taction. *The Drama of the Stylus in Oriental Calligraphy*, International House of Japan, Tokyo, 2011, p. 133.

²⁷ *Ibidem*, p. 133.

²⁸ Shozo Sato, *Shodo. The Quiet Art of Japanese Zen Calligraphy*, Tuttle Publishing, Singapore, 2013, p.10

²⁹ Kyuyoh Ishikawa, Taction. *The Drama of the Stylus in Oriental Calligraphy*, International House of Japan, Tokyo, 2011, p. 68.

Fig. 3. Imaginea logogramei 葉 în stil *shodō* generată de Claude

Fig. 3. Imaginea logogramei 葉 în stil *shodō* generată de Claude

Pentru a putea ilustra diferențele dintre cele două modele de inteligență artificială, dar și modul în care un maestru caligraf ar aborda o operă caligrafică, am ales caracterul 葉 (*ha*, „frunză”). Am utilizat același prompt atât pentru Claude cât și pentru Chat GPT, anume: „te rog să generezi o imagine care să aibă scris cu pensula 葉 în stil cursiv în caligrafia japoneză”. Motivul alegerii stilului cursiv este dat de faptul că acesta oferă cea mai mare libertate artistică, maestrul caligraf putând manipula trăsăturile unui caracter în așa fel încât să poată reflecta propriile trăiri. Astfel, adeseori în stilul cursiv multiple trăsături devin una singură, uneori rezultatul final fiind dificil de citit pentru un receptor neavizat.

Chiar dacă variantele caligrafiate de inteligența artificială par, la o primă vedere, bine realizate, o analiză mai atentă poate scoate la iveală diverse inconsecvențe. În primul rând, exemplul creat de Claude trimite, mai degrabă, la tehnicile de creare ale unui font digital, mai degrabă decât o operă caligrafică. Fonturi consacrate precum Kaisei Decol (葉) reușesc să confere logogramei un aspect similar cu varianta generată de Claude. Un atu pe care imaginea generată de Claude îl are față de ChatGPT îl reprezintă cercul roșu 葉印, care s-ar traduce literalmente prin „sigiliul frunză”. Chiar dacă nu poate fi considerat un sigiliu autentic, cuvântul 葉印 fiind, de fapt, inexistent în limba japoneză, Claude a identificat corect sigiliul *hanko* al maestrului caligraf ca o parte integrată a unei opere caligrafice spre deosebire de ChatGPT.

Pe de altă parte, varianta generată de ChatGPT se aseamănă foarte mult cu o lucrare scrisă de un caligraf. Modul în care unele trăsături au fost simplificate pentru a crea dinamism se potrivește cu tehnicile discutate anterior. Cu toate acestea însă, o privire mai atentă va scoate în evidență diferențe care deosebesc modelul AI de un maestru caligraf. În primul rând, se poate observa o lipsă de echilibru vizual între trăsăturile 1 și 4, cele două trăsături verticale principale. Totuși, în *shodō* simetria nu este foarte apreciată deoarece în artele tradiționale japoneze, asimetria,

imperfecțiunea, aspectul incomplet, lipsa unei forme clar definite sau chiar simplitatea crudă au devenit valori estetice extrem de valoroase. Astfel, în caligrafie, echilibru nu înseamnă simetrie, întrucât o stare armonioasă poate fi obținută prin aranjarea elementelor în așa fel încât acestea să coexiste armonios, conferind vitalitate lucrării. În al doilea rând, există o discrepanță între *mișcarea văzută* și cea *simțită*. Finalul trăsăturilor nu corespunde cu modul în care începe următoarea trăsătură, dând un aspect nenatural rezultatului final.

Cel mai strident aspect al Fig. 2 este însă modul în care sunt reprezentate *kasure*, o tehnică în care maestrul caligraf lucrează în mod deliberat cu o pensulă semi-uscă, creând astfel linii care permit albului să fie evidențiat în interiorul trăsăturii. *Kasure* este unul dintre cele mai specifice elemente vizuale ale caligrafiei *shodō*,³⁰ reușind să aducă echilibrul dintre alb și negru în interiorul trăsăturilor unui caracter. Similar cu exemplul din Fig. 2, utilizarea *kasure* într-o lucrare caligrafică poate oferi un aspect dinamic formei liniei, creând ritm. Cu toate acestea, în varianta generată de ChatGPT aspectul *kasure* este omniprezent, chiar și în locuri în care în mod normal nu ar apărea. În general, *kasure* apare fie la finalul trăsăturii, fie în interiorul acesteia, însă prezența *kasure* în lateralul trăsăturilor creează impresia utilizării unei pensule cu păr de lungimi diferite, fiind o tehnică nenaturală pentru *shodō*.

Astfel, în mod similar cu exemplul din *manga Barakamon*, chiar dacă la o primă vedere modelele create de inteligența artificială par suficient de bune, acestea nu au echilibrul și dinamismul unei opere *shodō* veritabilă, întrucât aceste două platforme nu au încă instrumentele necesare pentru a crea o formă care să imite perfect scrierea caligrafică. Pentru a ilustra acest lucru, propun să ne îndreptăm atenția spre caracterul 葉 caligrafiat de maestrul caligraf român Rodica Frențiu.

³⁰ Yutaka Goda, Tsuyoshi Nakamura, Masayoshi Kanoh, „Example-based Design of Artistic Calligraphy Fonts”, în *SCIS & ISIS SCIS & ISIS, Japan Society for Fuzzy Theory and Intelligent Informatics*, 2010, p. 28.

Fig. 5. 葉 (*Ha*, „Frunză”)

Sursa: Rodica Frențiu, *Caligrafia japoneză în memoria clipei*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2021, p. 64

Alegerea acestei opere caligrafice a fost făcută datorită faptului că lucrarea a fost premiată în 2016 cu Premiul de Aur în cadrul expoziției internaționale de caligrafie japoneză *Yasuda Women's University* în Hiroshima, având așadar aprobarea juriului expert în arta *shodō*. Amintind din nou de scena din *manga Barakamon*, chiar dacă un receptor neavizat poate fi mulțumit de rezultatele AI, îndeosebi de cea generată de ChatGPT, comparând aceste rezultate cu lucrarea 葉 realizată de Rodica Frențiu, devin evidente diferențe majore care aduc în prim plan neajunsurile platformelor AI.

Componenta vizuală este definită de linii ample care conțin *kasuri* trasat într-un mod natural. Tehnica este observabilă la nivelul majorității trăsăturilor, mai puțin în cazul primelor două trăsături care alcătuiesc radicalul 十. Cele două trăsături sunt pline, scrise cu tuș de un negru intens, care atrage atenția privitorului spre punctul de început al scrierii. Cu atenția acestuia captivată, se poate urmări cu ușurință modul în care s-a mișcat pensula pe hârtie, fiecare trăsătură conținând în forma sa mișcarea care i-a dat naștere. În opera caligrafică 葉 *Frunză*, similar cu situația analizată din scena din *manga Barakamon*, este impresionant modul în care logograma a fost echilibrată pe hârtie. Scrierea trăsăturilor a fost realizată în așa fel încât spațiul alb înconjurător să devină parte integrată a lucrării. Nu există niciun spațiu alb gol, fiecare porțiune în care hârtia devine vizibilă este atent selecționată pentru a putea permite negrului tușului să fie vizibil. Cea mai largă porțiune de alb poate fi observată în partea de sus a lucrării, cele două trăsături ale

radicalului⁺⁺ având în jurul lor mai mult spațiu comparativ cu restul logogramei. Acest lucru nu creează însă un spațiu inactiv, ci un cadru care permite trăsăturilor să fie evidențiate pentru public, indicând punctul de început al scrierii. Mai mult, expresivitatea dinamică a liniei, caracterizată de mișcări ample și bine definite, aduce opera caligrafică 葉 *Frunză* aproape de caligrafia Zen, în care scrierea combinată cu spiritualitatea au impact asupra privitorului.³¹ Intuiția care stă la baza actului creator în artele Zen și, implicit, în caligrafia în stil Zen, este influențată de impresiile asupra naturii, întrucât templele budiste erau adeseori plasate în munți, permițând călugărilor să trăiască în comuniune cu natura și să o observe atent.³² Ca urmare a acestui fapt, caligrafia contemporană, chiar și în absența contactului direct cu natura, păstrează în componenta sa vizuală forma firească a ideilor pe care le reprezintă. Din acest motiv, forma energetică a liniei în opera caligrafică 葉 *Frunză* amintește de dinamismul naturii, de vitalitatea care însoțește fiecare element organic.

O comparație între 葉 caligrafiat de Rodica Frențiu și varianta generată de ChatGPT relevă în primul rând o diferență de dinamism. Liniile din Fig. 4 sunt drepte, lipsite de profunzime, pe când cele din Fig. 5 sunt pline de vitalitate, combinația dintre variate linii drepte și curbe creând tridimensionalitate. Analizând din nou situația prin prisma scenei din volumul *Barakamon*, varianta creată de inteligența artificială este prea rigidă, în cel mai bun caz putând fi descrisă ca „asemeni unui model dintr-un manual” (așa cum fusese criticat stilul anterior al personajului Seishū Handa în *manga*), însă fără a putea reda dinamismul liniei unui maestru caligraf.

Chiar dacă tehnologia modernă continuă să avanseze până în punctul în care toate problemele menționate mai sus vor fi rezolvate și o lucrare generată de AI va putea replica dinamismul și unicitatea unei opere caligrafice autentice, rămâne însă o problemă majoră, un aspect pe care doar *shodō* autentic îl poate ilustra. Fiind o artă tradițională, *shodō* nu reprezintă doar urmele negre de tuș pe hârtie, experiența caligrafiei japoneze înglobează fiecare mic detaliu: de la tipul de hârtie, tuș sau pensulă utilizate, la sigiliul ales de maestrul caligraf, până la modul în care lucrarea a fost montată pe rulou și modul în care a fost expus într-o galerie sau în cadrul unei expoziții. Experiența caligrafiei japoneze implică evocarea unor trăiri din partea publicului, iar toate elementele componente susțin această experiență din punct de vedere vizual și lingvistic.

Concluzii

Respectând regulile și tradiția caligrafiei japoneze, artiști din întreaga lume, specializați în diverse arte, reușesc să reliefeze farmecul *shodō*, adaptându-l în același timp contemporaneității și nevoilor omului modern. Rezultatul este o frapantă legătură dintre nou și vechi, flexibil și rigid, tradițional și modern, păstrând

³¹ Shozo Sato, *Shodo. The Quiet Art of Japanese Zen Calligraphy*, Tuttle Publishing, Singapore, 2013, p. 13.

³² Daisetz T. Suzuki, *Zen and Japanese Culture*, Tuttle Publishing, Tokyo, 1997, p. 30.

elemente din fiecare, fără a renunța la vreun aspect în favoarea celuilalt și fără a altera esența acestora. Artă caligrafică și-a extins influența și farmecul asupra altor domenii, ajungând să devină un instrument valoros pentru cultura pop și, în ultimii ani, pentru mediul digital.

Caligrafia înglobează o varietate de dualități, pe de-o parte o dualitate creată prin alăturarea unei componente lingvistice (caracterul, propoziția sau textul scris) și a unei componente vizuale (forma artistică în care componenta lingvistică este reprezentată), pe de altă parte prin posibilitatea practicării caligrafiei fie ca o metodă de exersare și fixare, fie ca artă. Mai mult, caligrafia poate fi privită atât ca o artă cu o puternică influență contemporană, cât și ca o artă care reflectă valorile tradiționale japoneze. Oricare ar fi latura pe care se concentrează un maestru caligraf, acesta nu poate exclude complet latura aflată în partea opusă a spectrului. Chiar dacă este vorba despre o abordare modernă, *shodō* rămâne puternic ancorată în tradiție. Chiar dacă maestrul dorește să pună accent pe componenta vizuală, componenta lingvistică nu poate lipsi, întrucât fiecare operă caligrafică trebuie să conțină elementul scriptural. În cazul în care componenta lingvistică este absentă, rezultatul final nu mai poate fi considerat a fi o lucrare caligrafică, ci artă abstractă realizată cu ajutorul pensulei și a tușului.

Prin analiza lucrărilor prezentate în această cercetare se poate observa cum provocările cu care se confruntă *shodō* pot deveni, în mod paradoxal, oportunități. Obsesia față de digitalizare poate îndruma publicul spre dorința de a redescoperi autenticitatea. Beneficiul adus de tehnologie constă în apropierea publicului de artele altor culturi, de exemplu prin *manga* precum *Barakamon*, căci astfel publicul poate descoperi fascinația scrierii caligrafice japoneze. Cu toate acestea, în cazul inteligenței artificiale, chiar dacă o imagine care ilustrează o lucrare caligrafică privită prin intermediul unui ecran poate părea satisfăcător de bună, experiența actului caligrafic poate fi trăită doar în fața lucrării fizice, montată pe rulou.

Bibliografie / Bibliography:

Barnet, Sylvan, Burto, William, 2002, „Some Thoughts on Shodō: the Way of Writing”, în Miyeko Murase, *The Written Image*, The Metropolitan Museum of Art, New York, pp. 25-38.

Bogdanova-Kummer, Eugenia, *Bokujinkai. Japanese calligraphy and the Post-war Avant-Garde*, Brill, Leiden-Boston, 2020.

Davey, H.E., 2015, *The Japanese Way of the Artist*, Michi Publishing, California.

Flint Sato, Christine, *Japanese Calligraphy. The Art of Line & Space*, Kaifusha, Osaka, 1999.

Frențiu, Rodica, *Caligrafia japoneză în memoria clipei*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2021.

Goda, Yutaka, Nakamura, Tsuyoshi, Kanoh, Masayoshi, „Example-based Design of Artistic Calligraphy Fonts”, în *SCIS & ISIS SCIS & ISIS, Japan Society for Fuzzy Theory and Intelligent Informatics*, pp. 28-33, 2010.

Ishikawa, Kyuyoh, *Taction. The Drama of the Stylus in Oriental Calligraphy*, International House of Japan, Tokyo, 2011.

Menegazzo, Rossella, „A New Frontier in Art: From Calligraphy to Performance”, în Calvetti, Paolo, Mariotti, Marcella, *Contemporary Japan: Challenges for a World Economic Power in Transition*, Ca'Foscari, Veneția, pp. 117-129, 2015.

Murase, Miyeko, *The written image*, The Metropolitan Museum of Art, New York, 2002.

Sato, Shozo, Shodo. *The Quiet Art of Japanese Zen Calligraphy*, Tuttle Publishing, Singapore, 2013.

Shinmura, Izuru, *Kōjien*, Ed. a II-a, Iwanami shoten, Tokyo, 2008.

Sodate, Yumeko, *Fudekaki no karigurafi*, Nichibou, Tokyo, 2010.

Suzuki, Daisetz T., *Zen and Japanese Culture*, Tuttle Publishing, Tokyo, 1997.

Tingyou, Chen, *Chinese Calligraphy*, China Intercontinental Press, 2003.

Tomoshichi, Koinshi, *Jīniasu eiwa jiten*, Ed. 1, Taishūkan Shoten, Tokyo, 1988.

Yamasaki, T. și Hattori, T., „Computer calligraphy-brush written Kanji formation based on the brush-touch movement” în *1996 IEEE International Conference on Systems, Man and Cybernetics. Information Intelligence and Systems* (Cat. No.96CH35929), Beijing, China, vol.3, pp. 1736-1741, 1996.

Yoshino, Satsuki, *Barakamon*, vol. 1, Yen Press, New York, 2014.